

До 150-річчя від дня народження Євгена (Ойгена) Ерліха

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ ОЙГЕНА ЕРЛІХА

Ойген Ерліх відомий, насамперед, як засновник соціології права як наукової дисципліни, ім'я цього мислителя зазвичай асоціюється з «Основоположенням соціології права» (*Grundlegung der Soziologie des Recht*). Разом із тим публікація в 1913 р. «Основоположення» стала лише результатом багаторічних досліджень ученого — з його автобіографічних матеріалів відомо, що роботу над цією книгою він почав на самому початку XX ст. [1, с. 7–8], а сама праця «Основоположення соціології права» фактично була переробкою (хоча й радикальною) опублікованої в 1903 р. праці про вільне знаходження права [2]. Тому для розуміння системи

поглядів О. Ерліха важливо брати до уваги всі його основні праці, в яких поступово кристалізуються соціолого-правова концепція. Не менш важливим видається також вивчення біографічних деталей життєвого шляху мислителя.

Про перші роки життя О. Ерліха відомо небагато. В автобіографії, написаній у 1894 р. для потреб діловодства Віденського університету, О. Ерліх зазначає такі відомості: «Я народився 14 вересня 1862 року в Чернівцях на Буковині. Я навчався в гімназії міста Самбір, де мій батько, нині покійний доктор Симон Ерліх, був адвокатом. Я закінчив університет у Відні, де 8 квітня 1886 року був атестований як доктор права. З тих пір я перебуваю у Відні в якості стажера адвоката. Я займаюся переважно вивченням сучасного загального права, а також історією римського права (часів першої республіки). Цей останній напрям досліджень привів мене до питань стародавнього права» [3, с. 11].

Спочатку О. Ерліх не мав мети стати академічним ученим, особливо в такій абстрактній галузі, як філософія права. Наслідуючи батька, молодий чоловік планував кар'єру адвоката у цивільних справах. Спочатку О. Ерліх вступив у 1879 р. до Львівського університету, де провчився два роки на юридичному факультеті. У 1881 р. він переводиться на юридичний факультет Віденського університету, який закінчує в 1883 р. Але під час навчання О. Ерліх вирішує присвятити себе науковим дослідженням та, після захисту дисертації «Про мовчазне волевиявлення» у 1894 р., отримує посаду приват-доцента римського права у Віденському університеті, деякий час (1893–1896) поєднуючи викла-

дання з адвокатською діяльністю. У 1896 р. молодий науковець отримує посаду професора (спочатку екстраординарного, а з 1900 р. — ординарного) римського права в Чернівецькому університеті (імператорському університеті Франца-Йозефа міста Чернівці). У тому ж 1896 р. О. Ерліх повертається до Чернівців, на Буковину, що належала тоді Австро-Угорської імперії.

Австрійський культурний вплив у цій віддаленій частині Імперії не мав вирішального значення, а німецькомовна частина населення становила меншість. Офіційне судочинство велося німецькою мовою відповідно до австрійського права, що часто перешкоджало національним меншинам отримати доступ до суду. Неважко уявити, що й імперське право не здійснювало великого впливу на правове життя регіону, значна частина якої регламентувалася звичаєвим правом відповідних національних і територіальних громад. О. Ерліх у зв'язку з цим зазначав, що «навіть побіжний погляд на правове життя цього регіону переконає, що в повсякденній практиці кожного з названих народів діють абсолютно різні юридичні правила» [4, с. 43]. Як міг мислитель пояснити собі та оточуючим цей стан справ, зрозуміти ті численні юридичні ситуації, в яких юристи і просто люди як учасники правовідносин мали вести себе не відповідно до «права у книгах», а згідно з «правом у дії» (ця метафора вже була введена в 1910 р. Р. Паундом), або «живим правом» згідно з термінологією самого О. Ерліха. Цей факт і спонукав О. Ерліха в рамках нового навчального курсу з живого права «порушити питання про живе право дев'яти народів, що населяють Буковину» [4] і створити «Інститут вивчення юридичних фактів» для дослідження фактичної юридичної практики, що існувала в регіоні.

До цього дослідження О. Ерліх підійшов з урахуванням наявного у нього наукового багажу — знань з римського права та великих цивілістичних знань. Перше переконувало мислителя в тому, що право може творитися не лише державними чиновниками, а й самими правознавцями, юристами, практиками. З цивілістичної доктрини О. Ерліх не міг не почерпнути ідей популярного в ті роки руху «вільного знаходження права», яке відстоювало принцип суддівської свободи у знаходженні, фіксації та застосуванні права без необхідного посередництва законів, що видаються державою. Досить рано О. Ерліх починає цікавитися ідеями юридичної антропології, яка сприймалася ним і його сучасниками як зразок емпіричної науки про право, заснованої на фактах. У повітрі витали ідеї і ще однієї «позитивної науки про суспільство» — соціології, основи якої на той час вже були науково обґрунтовані Е. Дюркгеймом. Думки про використання соціологічного методу до вивчення права також не були нові — ці думки можна було легко знайти на сторінках праць Е. Дюркгейма, а сам термін «соціологія права» уже був придуманий наприкінці XIX ст. італійцем Д. Анцилотті. До цього набору інтелектуальних чинників можна додати невідомий інтерес О. Ерліха до англійського права, де суддя здійснював правотворчу функцію. Всі ці ідеї, а також безпосередній життєвий досвід О. Ерліха стали тією критичною масою, яка привела правознавця до спроби переосмислити догматичний образ права та закликати до створення «емпіричної науки про право».

Однією з вирішальних обставин для формування цього нового підходу стає обіймання вченим високої адміністративної посади в Чернівецькому університеті — з 1901 р. він був деканом юридичного факультету, а в 1906–1907 рр. — рек-

тором університету. Це дозволяє О. Ерліху здійснювати деякі нововведення у навчальних програмах юридичного факультету. Введення прикладних методів навчання юристів О. Ерліх проголосив своїм програмним завданням у грудні 1906 р. при вступі на посаду ректора [5]. У 1910 р. науковець вводить на юридичному факультеті Чернівецького університету новий навчальний курс по живому праву, в рамках якого він намагався поєднати викладання правової теорії з психологією, соціологією та економікою, а студентам-юристам доручити ведення польових соціологічних досліджень і, перш за все, анкетування. Нагадаємо, що саме з метою отримання фінансування від імперського уряду у Відні О. Ерліхом у 1909 р. було підготовлено наукове обґрунтування цього польового дослідження, яке було подано в Міністерство культури 16 червня 1909 р., а через два роки (у 1911 р.) з боку Міністерства було виділено незначне фінансування [6]. Початковий ентузіазм мислителя дещо охолонув після того холодного прийому, який продемонструвала австрійська наукова громадськість, а остаточно ілюзії розвіялися, коли австрійський уряд припинив навіть те скромне фінансування, яке спочатку було асигновано на дослідження живого права.

Самі результати дослідження стали для вченого розчаровуючими — далеко не по всім анкетам вдалося отримати відповіді респондентів, а різноманітність правових явищ виявилася занадто строкатою навіть для самого О. Ерліха, який відкрито зізнався в неможливості скласти з отриманих описів якусь цілісну картину існуючого на Буковині живого права [7, с. 73–75]. На початку 1912 р. дослідження було припинено, а результати проведених емпіричних досліджень так ніколи і не були опубліковані. Невдача змусила О. Ерліха більш скептично ставитися до можливостей емпіричних досліджень: «Опитування та анкетування, у кращому випадку, дозволяють лише кинути погляд на наміри, бажання і прагнення випадково підібраних людей, але не дають абсолютно ніякої картини навколишньої дійсності. А статистика? ... Для чого потрібні цифри при дослідженні обтяжень нерухомості, якщо не встановлені і не розроблені юридичні підстави та зміст зобов'язання?» [8, с. 42].

Початок війни означав для О. Ерліха кінець нормальної наукової діяльності. Буковина стала ареною бойових дій за участю російської та австрійської армій, неодноразово переходячи з рук в руки. Сам вчений був змушений перебратися до Відня, а потім і до Швейцарії, де продовжив наукові дослідження. Невелике фінансове дотування австрійського уряду було припинено після розпаду Австро-Угорської імперії в 1919 р., так що мислитель залишився в Швейцарії без коштів для існування і був змушений вести дуже скромне життя, перебуваючи в майже жебрацьких умовах [9, с. 143–145]. У Швейцарії мислитель марно намагається отримати посаду в Цюріхському університеті, пройти габіталітацію на звання професора [10, с. 403]. О. Ерліху не залишається іншого вибору, як повернутися до Відня, де у нього, щонайменше, залишається право претендувати на професорське звання.

Але після закінчення війни і розпаду Імперії більшість із німецькомовних професорів вважало за краще покинути університети на територіях, які здобули національну незалежність, і перебратися до Австрії та Німеччини. Але, втім, місцеві університети не погоджувалися надавати викладацькі місця. О. Ерліха чекало розчарування — його спроба отримати хоч якийсь місце у Віденському універ-

ситеті зазнала невдачі. Залишається тільки повернутися у своє рідне місто Чернівці, де за О. Ерліхом зберігалося професорське місце, але де його не міг чекати привітний прийом через тверду позицію мислителя проти сепаратистських рухів у колишньої Австро-Угорської імперії [11]. О. Ерліх був і залишався переконаним прихильником збереження Імперії, і важко мирився з навколишньою дійсністю, яка свідчила про загибель Імперії як в політичному, так і в ідеологічному сенсах [12, с. 546–564]. Що ж чекало мислителя в Чернівцях?

Це місто разом із Буковиною відійшло до Румунії за умовами Версальського миру. До кінця 1919 р. стало ясно, що університет буде збережений, хоча викладання проводитиметься не німецькою, а румунською мовою. На підставі урядового декрету від 1 жовтня 1919 р. румунська мова була оголошена обов'язковою для викладання в університеті, лекції німецькою мовою заборонялися [13, с. 20]. Німецькомовним професорам була надана річна відпустка для вивчення румунської мови і підготовки лекцій на ній. О. Ерліх перебував у більш-менш сприятливій ситуації, оскільки з 1918 р. отримав фінансову підтримку від австрійського уряду — спочатку на наукове відрядження до Швейцарії, а потім компенсацію, що виплачувалася австрійським професорам, які викладали на територіях, які були відторгнуті від Австрії після закінчення війни. Тим не менш, у листопаді 1920 р. О. Ерліх повертається до Чернівців, де сподівається продовжити викладання румунською мовою, якою непогано володів [14, с. 6].

Але мислитель зустрічає запеклий опір з боку румунської професури, яка захопила владу в Чернівецькому університеті та навмисно виганяла австро-німецьких професорів. О. Ерліх їде в Бухарест, де домагається створення в Чернівецькому університеті спеціально для нього кафедри філософії та соціології права [10, с. 403–414]. Але і це не допомогло вченому подолати опір та постійні нападки румунських націоналістів і антисемітів і почати викладання [15, с. 208]. Наприкінці 1921 р. О. Ерліх прийняв рішення про повторну поїздку до Бухареста, де сподівався отримати урядову підтримку для свого проекту заснування Товариства досліджень живого права. З грудня 1921 р. вчений перебував у Бухаресті, де працював в Інституті соціології при Румунській академії наук, займався читанням лекцій і підготовкою публікацій, йому навіть вдається отримати румунське громадянство [9, с. 140]. Тим часом стан його здоров'я різко погіршується (вчений протягом декількох років страждав на важку форму діабету), О. Ерліх терміново переїжджає на лікування до Відня. За наведеними М. Ребіндером відомостями, тяжка хвороба вченого була викликана тяжкою формою діабету, яка спричинила зараження крові. Подальша невдала операція по ампутації ноги стала безпосередньою причиною смерті О. Ерліха [15, с. 199–203]. 5 травня 1922 р. О. Ерліх помирає в одній із віденських клінік. Настільки рання смерть (у 59-річному віці), як небезпідставно відзначає К. Реннер, викликана тими переживаннями, які О. Ерліх випробував у воєнний і повоєнний час: «Ерліх — жертва світової війни та розпаду Австро-Угорської імперії. Колишній професор німецькомовного університету в Чернівцях на Буковині, Ерліх був змушений змінити місце своєї роботи після закінчення світової війни. Але віденський уряд міг запропонувати йому лише таку фінансову допомогу, яку могла собі дозволити розгромлена Австрія. Ерліх помер, так і не дочекавшись запрошення з якогось німецькомовного університету» [16, с. 185].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Rehbinder M.* Einleitung // Ehrlich E. Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung und zur Freiheitslehre. — Berlin, 1967. — S. 7–8.
2. *Ehrlich E.* Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft. Leipzig, 1903 // Ehrlich E. Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung und zur Freiheitslehre. — Berlin, 1967. — S. 170–202.
3. *Rehbinder M.* Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. — Berlin, 1967.
4. *Ehrlich E.* Das Lebende Recht der Völker in der Bukowina (1912) // Ehrlich E. Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung und zur Freiheitslehre. — Berlin, 1967.
5. *Ehrlich E.* Die Tatsachen des Gewohnheitsrechts. Inaugurationsrede (1907) // Ehrlich E. Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung und zur Freiheitslehre. — Berlin, 1967.
6. *Rehbinder M.* Eugen Ehrlichs Seminar für lebendes Recht: eine Einrichtung für Weiterbildung von Rechtspraktikern // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. III. — № 1–2.
7. *Ehrlich E.* Was kann geschehen, um bei der Ausbildung das Verständnis der Juristen für psychologische, wirtschaftliche und soziologische Fragen in erhöhtem Masse zu fördern // Ehrlich E. Ehrlich E. Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung und zur Freiheitslehre. — Berlin, 1967.
8. *Ehrlich E.* Ein Institut für lebendes Recht // Ehrlich E. Recht und Leben. Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung und zur Freiheitslehre. — Berlin, 1967.
9. *Rehbinder M.* Eugen Ehrlich als Rechtslehrer // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. III. — № 1–2.
10. *Rehbinder M.* Neues über Leben und Werk von Eugen Ehrlich // Festschrift für Helmut Schelsky. — Berlin, 1978.
11. *Ehrlich E.* The National Problems in Austria. — The Hague, 1917.
12. *Komterpell P.* Эрлих на окраине Империи: центры и периферии в правовых исследованиях // Российский ежегодник теории права. — 2008. — № 1.
13. *Rehbinder M.* Nachwort // Ehrlich E. Karl Marx und die soziale Frage. — Berlin, 2006.
14. *Gusti D.* Vorbemerkung // Ehrlich E. Karl Marx und die soziale Frage. — Berlin, 2006.
15. *Rehbinder M.* Aus den letzten Jahren im Leben und Schaffen von Eugen Ehrlich // Festschrift für Ernst-Joachim Lampe. — Berlin, 2003.
16. *Renner K.* Eugen Ehrlich // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. — 1930. — No 63.

Антонов М. В. Кілька слів про життя і творчість Ойгена Ерліха

Анотація. У статті наводяться основні біографічні факти про життя і творчість відомого австрійського правознавця, засновника соціології права Ойгена Ерліха (1862–1922).

Ключові слова: О. Ерліх, соціологія права, живе право, правовий плюралізм.

Антонов М. В. Несколько слов о жизни и творчестве Ойгена Эрлиха

Аннотация. В статье приводятся основные биографические факты о жизни и творчестве известного австрийского правоведа, основателя социологии права Ойгена Эрлиха (1862–1922).

Ключевые слова: О. Эрлих, социология права, живое право, правовой плюрализм.

Antonov M. A Few Words About the Life and Creative Work of Eugen Ehrlich

Summary. The basic biographic facts about the life and the work of the outstanding Austrian legal theorist, the founder of sociology of law, Eugen Ehrlich (1862–1922) are given in this paper.

Key words: E. Ehrlich, sociology of law, living law, legal pluralism.

М. АНТОНОВ

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
(Національний дослідницький університет
«Вища школа економіки»,
Санкт-Петербург, Росія)*